

де:  $\sum_{i=1}^m \Delta W_i$  – загальне відхилення у собівартості продукції внаслідок зміни формату;  $\sum_{i=1}^m \Delta P_M$  – загальна сума відхилень на заробітну плату внаслідок зміни формату;  $\sum_{i=1}^m \Delta S_M$  – загальна сума відхилень на соціальні заходи внаслідок зміни формату.

Варто звернути увагу, що конкретні значення у формулах (1-7) залежать від технологічних процесів і операцій та норм витрат.

Визначено, що запропонована модель факторного попереднього аналізу зміни суми виробничих витрат внаслідок використання аркушів паперу (картону) іншого формату не є поодинокую причиною виникнення відхилень. На досліджуваних підприємствах відхилення виникали також внаслідок заміни матеріалів, зміни технології тощо. У цьому випадку необхідно розраховувати величину відхилень від заміни одного чинника іншим, в основу поклавши формули (1-7).

### Література

1. Мних Є.В., Буряк П.Ю. Економічний аналіз на промисловому підприємстві: Навч. пос. – Львів: Світ, 1998. – 208 с.
2. Савин В.П. Оперативный учет затрат на производство. (Некоторые вопросы). – М.: Финансы, 1970. – 88 с.
3. Шкарабан С.И. Оперативный экономический анализ в производственных объединениях. – М.: Финансы и статистика, 1985. – 168 с.

УДК 339.13

Здобувач О.М. Зелінська – Луцький державний  
технічний університет

## УДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ МОНОПОЛІЗМУ В ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Розглядаються питання вдосконалення економічного регулювання монополізму з врахуванням змін, що відбуваються в трансформаційній економіці під впливом посилення рівня її усупільнення та підвищення ступеня відкритості.

*Competitor O.M. Zelinska – Lutsk State Technical University*

### Perfection of the economic adjusting of monopolism is in a transformation economy

In the given article the main attention is paid to the improvement of the economical regulation of monopolize. It takes into consideration the changes that occur in the transformational economy. These changes take place because the socialization level is intensified and the degree of openness increases.

**Вступ.** Розвиток антимонопольного регулювання в Україні потребує використання здобутків новітньої теорії економічного регулювання з врахуванням особливостей структури національної економіки, рівня її розвитку та особливостей господарського механізму трансформаційної економіки.

На сьогодні підходи до оцінки впливу монопольних структур на рівень витрат виробництва та його ефективність змінюється. Дедалі частіше акцентується увага на позитивних ефектах сучасного монополізованого виробництва, відсутності прямого зв'язку між монополізмом та загальними результатами діяльності підприємств, зокрема цілями та обсягами виробництва, на ослабленні антимонопольних обмежень в країнах з розвинутою економікою. Для багатьох економістів це є підставою, щоб оголосити антимонополізм пережитком середини минулого століття, рудиментом, що може чи має відійти в ХХІ ст. у небуття [5, с. 69].

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених-економістів, зокрема, Ю. Архангельського, Ю. Кіндзерського, Г. Паламарчука, В. Геєця, Дж. Данцига, А. Костусева, М. Чечетова, М. Костецького, В.А. Федоровича, А.П. Патрона, В.П. Заварухіна, С. Терена, Н. Малахової, М.М. Погребняка та інших.

Відсутність єдності в поглядах на те, який вплив від діяльності монополії є все таки переважаючим (позитивний чи негативний), зумовлює постійну дискусію навколо доцільності регулювання монополії. На мій погляд, висновок про безперспективність регулювання монополії, особливо в умовах трансформаційної постадміністративної економіки, є недостатньо обґрунтованим. Залишаються актуальними цілі антимонопольного регулювання та його напрями. Цілями антимонопольного регулювання є:

- а) досягнення ефективного функціонування ринків;
- б) припинення монопольної поведінки;
- в) підтримка конкурентного середовища;
- г) розвиток конкуренції;
- д) запобігання утворенню монополій.

Щодо напрямів антимонопольної політики, то доцільно їх чітко розмежовувати, а саме:

- регулювання діяльності існуючих монополістів;
- руйнування монопольних структур;
- ліквідація монополістів;
- цінове регулювання монополій;
- запровадження штрафних санкцій за зловживання монопольним становищем;
- суворий контроль за майбутніми злиттями та поглинаннями.
- антимонопольна профілактика:
- диверсифікація виробництва;
- лібералізація зовнішньої торгівлі;
- покращення інвестиційного клімату;
- підтримка малого бізнесу;
- сприяння інноваційному розвитку малих фірм.

Водночас, методи та інструменти регулювання потребують оновлення відповідно до вимог часу. На мій погляд, обґрунтованою є оцінка антимонопольної практики в Україні як такої, що суперечить сучасним орієнтирам, що сформувались в передових країнах і не враховує еволюційних змін в світовій економіці [8, с. 23]. Це проявляється в тому, що центральна роль в подоланні

монополізму економіки відводилась підтримці малого і середнього бізнесу, розукрупненню потужних підприємств. Результат такої політики здебільшого був негативним через руйнування цілісних виробничих комплексів, зростання трансакційних витрат та подорожчання продукції. При цьому диверсифікація не посилювалась, адже розкруплювались комплекси з широкою спеціалізацією.

На мій погляд, повністю має рацію академік В. Геєць, підкреслюючи необхідність орієнтації в сучасних умовах на крупний бізнес, щоб країна не перетворилась на країну "крамарів" і дрібних "цеховиків" [7, с. 5].

Такий спосіб боротьби з монополією як її розукрупнення підлягає критичній оцінці з точки зору теорії декомпозиції економічних систем [3]. Моделювання впливу монополії на ціни та обсяги виробництва дає змогу дійти висновку про незалежність вказаних вище параметрів діяльності від характеру локальних блоків – окремих підприємств чи їх об'єднань (монополії) – при різній швидкості розрахунку оптимальних цін та їх точності. Теоретичні викладки підтверджуються експериментальними розрахунками, зумовлюючи висновок про те, що "нормальна (нештучна) монополія не впливає на ціни та обсяги виробництва в рамках постійної технології. А якщо монополія і впливає, то позитивно..." [5, с. 64]. Заперечують ефективність антимонопольного регулювання за допомогою розукрупнення й інші автори [6, с. 56-71].

Здійснення політики демонополізації через розукрупнення підприємств має низку ефектів, але вони здебільшого носять формальний характер. Поряд з тим, неефективність такого підходу знаходить вираження у ряді негативних впливів на діяльність підприємств та економіки в цілому. Зокрема, негативний вплив розукрупнення підприємств прослідковується на мікро- та макрорівні.

Мікрорівень:

- руйнація потужних виробничих і науково-технічних комплексів;
- розрив господарських зв'язків;
- зростання трансакційних витрат;
- зростання собівартості продукції і збитковості виробництва.

Макрорівень:

- стимулювання інфляції;
- подорожчання фінансових ресурсів;
- деформація співвідношення між реальним, фінансовим і торгівельно-посередницьким сектором;
- деформація капітальних потоків з реального у фінансовий сектор;
- тонізація і бартеризація економіки для стримування зростання трансакційних витрат;
- посилення тіньової монополізації, яку важко подолати;
- посилення корупційності.

Можна погодитись також з тим, що розукрупнення сприяє бартеризації і тонізації з метою обмеження трансакційних витрат [8, с. 23]. Результатом може стати ще сильніша і стійка монополізація, підкріплена особистою зацікавленістю владних структур різного рівня. Хибність політики протидії концентрації виробництва зумовлена і посиленням відкритості української еко-

номіки. Варто враховувати, що підприємства, які виступали монополістами на вітчизняному ринку, з точки зору міжнародних стандартів були (і здебільшого є) невеликими і неконкурентоспроможними.

Загострення конкуренції вітчизняних виробників з іноземними виробниками вимагає підвищення рівня концентрації виробництва з метою використання ефекту масштабу. У цих умовах високий рівень концентрації за відносно невеликих розмірів підприємств не є абсолютним показником неефективності. Для того, щоб вистояти у жорсткій конкурентній боротьбі з могутніми ТНК, що все частіше проникають на український ринок з метою здешевлення виробництва та розширення ринків збуту, українські підприємства мають бути сильнішими в технологічному та економічному відношенні. Розукрупнення, навпаки, ослаблює їх і робить більш залежними від іноземного капіталу.

Ще вищі вимоги висуваються до підприємств з точки зору їх можливості виходу на зарубіжні ринки продуктів та ресурсів. Тому антимонопольна політика має бути гнучкою і враховувати інтенсивність концентрації на міжнародних ринках. Натомість, Антимонопольний Комітет України насамперед орієнтується на внутрішні критерії. Зокрема, саме вони стали базою для заборони утворення літакобудівної корпорації "Національне об'єднання Антонов". Передбачене указом Президента України та постановою Уряду створення потужного об'єднання було визнано антиконкурентним без врахування надзвичайно високого рівня концентрації та транснаціоналізації аерокосмічної промисловості в цілому.

Таким чином, визначення монопольного становища виробника за його розмірами є застарілим і нераціональним. Неефективною є і політика стримування концентрації виробництва. Забезпечення ефективності регулювання процесу концентрації передбачає також перехід від експертних оцінок до об'єктивних критеріїв визначення загрозливого рівня концентрації. Увага фахівців з питань контролю над злиттям підприємств здебільшого концентрується на правових аспектах проблеми. Найбільшу пересторогу у монопольних органів, як правило, викликає перекриття доступу до ринку внаслідок злиття фірм. Поряд з тим, закріплення за собою частки ринку внаслідок злиття передбачає наявність реальної ринкової влади в обох фірм, що інтегруються, і вимагає великих затрат.

Замість стримування концентрації, на наш погляд, ця політика має бути спрямована на підвищення ефективності функціонування українських підприємств. Важливою складовою цього процесу є зниження енергомісткості виробництва і таким чином зменшення залежності ціни продукції від подорожчання сировинних ресурсів. А це можливо насамперед на великих підприємствах. Потрібне також заохочення підприємств до посилення їх кооперації як на внутрішньому ринку, так і з зарубіжними партнерами. Збереження крупномасштабного виробництва з переорієнтацією на сучасні технології та наукомістку продукцію має бути базою для трансформації вітчизняної економіки та її конкурентоспроможності.

Для забезпечення конкурентоспроможності українські підприємства мають залучатися до фінансово-промислових груп (ФПГ), що може дозволити їм конкурувати на рівні з транснаціональними корпораціями. Антимонопольна політика має не перешкоджати формуванню ФПГ, а акцентуватись на регулюванні їх цінової політики. Держава має брати активну участь в управлінні такими підприємствами, підпорядковуючи їх діяльність загальнодержавним інтересам і завданням структурної перебудови економіки. Досвід розвинутих країн, зокрема США, показує, що забезпечення ефективного управління великими виробничими комплексами може досягатись при поєднанні зусиль держави і крупного приватного капіталу за рахунок впровадження контрактної системи [4, с. 926]. Саме завдяки такому економічному механізму успішно розвивається ВПК США та інші наукоємні галузі.

В Україні механізм контрактної системи на сьогодні відсутній. Треба також враховувати, що залучення держави до управління монополізованими структурами не гарантує автоматичного ослаблення негативних наслідків монополізації. Адже замість влади приватного капіталу може посилюватись монополізм чиновників (бюрократів).

У плані запобігання бюрократичного капіталізму достатньо обґрунтованою, на мій погляд, є пропозиція щодо створення державних корпорацій, зорієнтованих на розвиток за рахунок кредитів. При цьому з боку держави має бути забезпечений ефективний контроль над монопольними наддоходами цих структур.

Таким чином, при здійсненні політики демонополізації на противагу розміру підприємства має, передусім, враховуватись характер його ринкової поведінки рівень монополізації посередницької діяльності, потенційна конкуренція з боку вітчизняних та зарубіжних компаній та рівень регіонального монополізму. Ринкові перетворення формують інституційні основи для зниження монополізму і посилення конкуренції. Це стосується реформування власності в різних секторах економіки, лібералізації внутрішнього і зовнішнього ринку та руху капіталу, формування законодавчої бази з регулювання конкуренції та монополізму [2].

Антимонопольне законодавство в Україні є одним із найбільших прогресивних в Європі і його дотримання дає змогу вирішити більшість проблем зі захисту конкуренції в економіці. Натомість проблемою є реалізація на практиці існуючих норм, здійснення ефективного контролю за процесом концентрації, створенням штучних бар'єрів конкурентам для проникнення на ринок. На мій погляд, на перший план при проведенні антимонопольної політики має виходити стимулювання потенційної конкуренції за рахунок зменшення бар'єрів вступу на монополізовані ринки як з точки зору правових норм, так і організаційно-економічних умов. Можливість виникнення бар'єрів вступу в галузь та їх вплив на процеси концентрації в Україні враховується в практиці антимонопольного регулювання з середини 1980-х років. На сьогодні використовується їх класифікація, представлена в методиці визначення монопольного становища суб'єктів господарювання на ринку.

Водночас, потребує подальшого розвитку якісний аспект аналізу, а саме – якою мірою ці бар'єри перешкоджають проникненню на ринок нових учасників. До уваги необхідно брати як часовий, так і вартісний аспект вступу. Виявлення монополізованих ринків та їх меж є необхідною умовою для формування обґрунтованої політики зі запобігання монополізму та посилення конкурентності в економіці. Зростання уваги органів державного регулювання до виявлення монополізованих ринків, насамперед на регіональному рівні, спричинило збільшення кількості суб'єктів монополії.

Можна погодитись з тим, що в Україні факти попадання певних підприємств до категорії монополістів подекуди є випадковими і недостатньо обґрунтованими. Натомість повне панування на певних ринках не є підставою для визнання підприємств монополістами (Новокраматорський машинобудівний завод, "МотрСіч", Харківський турбінний завод тощо [5, с. 66]).

За українським законодавством монопольне становище виробника визначається його часткою в 35 % товарного ринку [1]. Проте, саме по собі монопольне становище не є прямим порушенням. Домінуюче становище виробника викликає потребу в регулюванні в тому плані, що створює потенційну можливість для суб'єкта господарювання самотійно або з іншими суб'єктами обмежувати конкуренцію на ринку.

Монополізм полягає насамперед в можливості цінової змови, поділі контролю над ринками за територіальною ознакою, видами товарів, обсягами продажу чи закупівлі тощо. При існуючому критерії йдеться не про чисту монополію, а про олігополістичні ринки, на яких певні виробники мають істотну монопольну владу. Це означає, що вони спроможні потужно впливати на ринкову ціну продукції. Цей вплив може стати визначальним за умови таємного картелювання чи застосування лідерства в цінах. Саме з таємними ціновими змовами пов'язане визначення "колективного монополіста", проти якого веде неперервну боротьбу Антимонопольний Комітет. Проблема полягає у складності доведення таких домовленостей та фактів зловживання монопольним становищем.

На підвищення ефективності антимонопольного регулювання націлене розширення доступу АМК до первинних адміністративних даних органів статистики, а також до розвідданих силових відомств, що стосуються здійснення антиконкурентних або узгоджених дій великих операторів ринку, передбачене Законом "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення правового захисту економічної конкуренції" (червень 2005 р.). Належне інформаційне забезпечення є необхідною умовою своєчасного та ефективного впливу на ситуацію на монополізованих ринках. Однак небезпідставним є застереження стосовно небезпеки посилення репресивних функцій АМК замість перетворення його в ринковий інститут [11, с. 30-31].

Особливістю антимонопольного регулювання в Україні є переважне застосування неринкових методів впливу для захисту споживачів від зловживання монополій. Це зумовлене недорозвиненістю конкурентного середовища, адже при цьому економічні способи впливу малоефективні. Тому для

швидкого виправлення загрозливих ситуацій уряд вимушений звернутись до способів "ручного" регулювання.

На мій погляд, обґрунтованим є застереження щодо неприпустимості використання для аналізу поведінки монопольних ринкових структур тих аналітичних інструментів, що спроможні адекватно оцінити діяльність суб'єктів конкурентного ринку [9, с. 14-16]. На практиці для оцінки діяльності монопольних ринкових структур використовуються узагальнюючі показники, що характеризують сукупний рівень грошових витрат та грошових доходів, рівня грошового прибутку. Застосовується також визначення частки випуску підприємства в загальному обсязі продукції на ринку, а також частка підприємства в ринкових активах. Такий аналіз має право на існування. Але він є явно недостатнім для того, щоб зрозуміти особливості поведінки монополіста та наслідки його діяльності для розвитку галузевого ринку та економіки в цілому. Недолік існуючого аналізу полягає в тому, що він фактично фіксує на певний момент часу стан фінансових доходів і витрат без врахування динаміки процесу та не грошових (внутрішніх) витрат діяльності. Між тим динаміка економічних результатів та витрат давно є предметом уваги економістів, як теоретиків, так і практиків. Застосування аналізу прирістних характеристик процесу виробництва та реалізації продукції дає змогу значно обґрунтованіше розглядати ситуацію монополізму та необхідність його регулювання. Це стосується як монопольного ціноутворення, так і обсягів економічного прибутку.

Труднощі застосування маржинального аналізу полягають у недосконалості управлінського обліку. Поряд з тим, наявна фінансова звітність, що передбачена українським законодавством, дає змогу розрахувати низку граничних величин, які характеризують зміни в доходах і витратах підприємства. Це, своєю чергою, може сприяти більш обґрунтованим висновкам стосовно наявності у них надприбутків, зокрема за рахунок завищення ціни понад конкурентний рівень.

Треба зауважити, що маржинальний аналіз передбачає врахування не просто грошових (зовнішніх) витрат підприємства, що виступають як оплата залучених у процес виробництва економічних ресурсів від інших суб'єктів господарювання. Повні (економічні) витрати включають також не грошові (внутрішні) витрати, що можуть бути виражені в грошовій формі як оцінка підприємством потенційних доходів, яке воно могло б мати за рахунок використання власних ресурсів оптимальним альтернативним способом. Виходячи з цього, має відповідно оцінюватись і динаміка прибутку. Монопольним є прибуток, що перевищує рівень нормального прибутку. А останній, своєю чергою, передбачає, що підприємство за рахунок сукупного доходу покриває свої повні (економічні) витрати, включаючи оцінку набутого персоналом досвіду, підприємницького таланту керівників, авторитету підприємства тощо. Точний підрахунок внутрішніх витрат є складним і фактично недосяжним. Це передбачає їх опосередковану оцінку, зокрема, через банківський депозитна частка на величину факторів виробництва, що задіяні у випуску конкретного продукту чи послуги.

На мій погляд, з антимонопольного регулювання акцент має поступово переноситися на захист національного виробника, запобігання негативно-му монопольному впливу іноземних виробників, насамперед, через захист від демпінгу. Адже монопольно низькі ціни імпортерів націлені на банкрутство українських виробників, неспроможних витримати таку цінову конкуренцію, особливо при вищій енергоємності виробництва.

Захист національного виробництва та стимулювання експорту має оптимально поєднуватись з обмеженням цінового свавілля та оптимізації регулювання імпорту. На мій погляд, досить суперечливим є домінування квотування імпорту як способу захисту вітчизняних виробників від монопольного впливу зарубіжних підприємств.

Обмежуючи кількість товарів на українському ринку за рахунок внутрішнього та зовнішнього квотування, зокрема, на ринках харчових продуктів, держава посилює монополізм виробників, виступаючи координатором їх дій, тобто по суті сприяє прихованому картелюванню. Така політика є вимушеною, неефективною. На мій погляд, це наслідок відсутності чіткої координації дій в самому процесі виробництва. Адже на сьогодні система народногосподарського планування є зруйнованою. Звинувачення адміністративного планування в неефективності не означає непотрібності обґрунтування прогнозованої потреби суспільства у виробництві певних видів товарів і послуг та міжгалузевої координації. Добре відомо, що більшість розвинутих країн з ринковою економікою приділяють цьому питанню велику увагу. Зокрема, в Японії складається понад 2 тисячі лише матеріальних балансів для найважливіших видів продукції. Економічні плани при цьому виступають орієнтиром у діяльності економічних суб'єктів. Практика свідчить, що більшість японських компаній (особливо великих) сприяють здійсненню плану, а багато хто з них планують свою діяльність відповідно з ним [10, с. 8-11]. Імпорт має регулюватись з врахуванням ставок оподаткування, що запобігали б введенню неякісної продукції, і не руйнували б вітчизняного виробництва, продукція якого відповідає сучасним вимогам. Водночас, штучна підтримка застарілого неефективного виробництва недоречна. Натомість, залучення на ринок зарубіжного сучасного устаткування і технологій, навпаки, доцільне і має підштовхувати українських виробників до вдосконалення власного виробництва і підвищення конкурентоспроможності. Протиприродно квотування, на наш погляд, має бути оптимізація митного оподаткування, спрямоване як на захист від монопольного тиску зовнішніх ринків, так і на збільшення доходів держави, що своєю чергою, можуть бути використані на фінансування державних програм розвитку національного виробництва.

**Висновки.** Перехід пострадянських економік до ринкового господарювання зумовив низку проблем, що стосуються ефективного регулювання монопольних утворень. Варто також зауважити, що зміни в суспільному виробництві, розгортання глобалізаційного процесу, підвищення ступеня відкритості української економіки потребує врахування новітніх тенденцій в економічних процесах та в теорії і практиці економічного регулювання. Без цього неможливо ефективно розв'язати проблеми осучаснення структури національної економіки та забезпечення її конкурентоспроможності.

## Література

1. Закон України "Про захист економічної конкуренції" від 11.01.01.
2. Закони України "Про захист економічної конкуренції"(1992), "Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції в підприємницькій діяльності"(1992).
3. Данциг Дж. Линейное программирование, его применение и обобщение. – М.: Прогресс, 1966.
4. Федорович В.А., Патрон А.П., Заварухин В.П. США: Федеральная контрактная система и экономика. Механизм регулирования. РАН. Ин-т США и Канады. – М.: Наука, 2002.
5. Архангельський Ю. Чи є шкода від монополії?// Економіка України. – 2006, № 11.
6. Вереникин В.П. Общность принципов ценообразования на конкурентных и монопольных рынках// Вопросы экономики. – 2005, № 10.
7. Геєць В. Деякі порівняльні ознаки трансформаційних моделей економіки України та Росії// Економіка України. – 2005, № 5.
8. Кіндзерський Ю., Паламарчук Г. Проблеми національної конкурентоспроможності та пріоритети конкурентної політики в Україні// Економіка України. – 2006, № 8. – С. 123-130.
9. Малахова Н. Економічні наслідки монопольної діяльності/ Конкуренція. – 2005, № 1.
10. Погребняк М.М. Досвід планування економіки Японії та його оцінка// Формування ринкових відносин в Україні. – 2004, № 2 (33).
11. Терен С. Шпигуни на ринку// Контракти 2005, № 24.

УДК 336.76:338.2

Здобувач А.Б. Лелик – Львівська КА

## ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ДОСЛІДЖЕННЯ ГРОШОВОГО РИНКУ

Визначено основні теоретично-методологічні підходи до становлення грошового ринку та його державного регулювання за умов ринкової транзиції економіки України. Відповідно до поставленої мети основним завданням є окреслення сутності грошового ринку та його місце в ринковій системі.

*Competitor A.B. Lelyck – L'viv commercial academy*

### The theoretical methodological instrumentation of research money market

It is appoints the theoretical methodological principles to making money market and it state regulating for the conditions market transaction economics Ukraine. The general tasks is sketching essence money market and it place in market system according to supplying aim.

Вступ. Гроші та грошові відносини є найвагомішим складником економічних процесів у системах національної та світової економіки. Складність і всеосяжність грошових процесів в економічній діяльності та всіх сферах людського буття постійно привертала увагу провідних учених свого часу. Серед когорт найвідоміших представників економічної думки з монетарної проблематики гідне місце зайняли праці українських економістів М. Туган-Барановського, М. Зібера, Е. Слуцького та інших, які зробили значний внесок у розвиток монетарної теорії. В умовах трансформації економіки України ринкові аспекти грошової проблематики набувають вирішального значення. Подолання негативних явищ економіки та перехід до економічного зростання значною мірою пов'язані з позитивною динамікою розвитку монетарної сфери.